

С. Г. Коваленко, к.б.н., доцент,

О. Ю. Бондаренко, к.б.н., доцент,

Т. В. Васильєва, к.б.н., доцент,

В. В. Немерцалов, к.б.н., доцент,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, кафедра ботаніки,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна, e-mail: tvas@ukr.net

ШЛЯХ У НАУЦІ А. О. САПЕГІНА – ВИДАТНОГО ВИПУСКНИКА НОВОРОСІЙСЬКОГО (ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА) УНІВЕРСИТЕТУ (ДО 100-РІЧЧЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ)

Висвітлено основні події життя А. О. Сапегіна – ботаніка, генетика, селекціонера та вченого з виключними науково-організаційними й педагогічними здібностями. Особлива увага приділена часу перебування його в Одесі. Тут він навчався та працював на кафедрі ботаніки Новоросійського університету. Розглянуто три напрямки діяльності А. О. Сапегіна: дослідження в галузі ботаніки (бріології); селекції та генетики, створення нових сортів сільськогосподарських культур; робота по створенню селекційно-генетичного інституту. Освітлена організаційна діяльність вченого, котрий за своє життя перебував на багатьох керівних посадах: директора університетського ботанічного саду, ректора сільськогосподарського інституту, директора селекційно-генетичного інституту в Одесі та директора інституту ботаніки в Києві. Проаналізовані і вперше оприлюднені збори мохів, що визначені А. О. Сапегіним та зберігаються в MSUD, які представлені 18 видами з 13 родів та 7 родин.

Ключові слова: історія науки, О. А. Сапегін, гербарій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (MSUD).

У 2018 р. виповнюється 100 років із дня заснування Академії наук України. Її членами були видатні вчені, чий внесок у розвиток науки в країні важко переоцінити. Чільне місце серед них займають ті, ім'я і діяльність яких пов'язані з Новоросійським (нині Одеським національним університетом імені І. І. Мечникова). Це академіки Андрій Опанасович Сапегін, 135-річчя з дня народження якого виповнюється цього року, Африкан Миколайович Криштофович та Володимир Іполитович Липський. Їх життєвий шлях і діяльність відображені і досліджені у статтях, книгах, дисертаціях.

Метою роботи було проаналізувати життєвий шлях випускника нині Одеського національного університету імені І. І. Мечникова А. О. Сапегіна, дослідити основні віхи його біографії та оцінити його внесок у розвиток науки.

Матеріали та методи дослідження

Матеріалом для дослідження були гербарні збори А. О. Сапегіна, його роботи [12–14], дані інших вчених, які досліджували його персоналії [1–4, 10]. У хронологічному порядку наведені найбільш видатні події у житті А. О. Сапегіна, які дозволили йому стати відомим вченим.

Було проаналізовано гербарні збори мохів, визначені А. О. Сапегіним, які зберігаються в історичній колекції «Гербарій Вищих Жіночих Курсів» гербарію ОНУ (MSUD). Назви рослин, їх таксономічна належність, а також назви населених пунктів цитуються згідно інформації, представленої на етикетках.

Результати досліджень та їх обговорення

Андрій Опанасович Сапегін (29.XI.1883 – 8.IV.1946) – видатний ботанік, генетик, селекціонер, віце-президент АН України у 1939–1945 рр., народився у м. Вознесенську Єлісаветградського повіту Херсонської губернії. Там же він поступив до чоловічої гімназії (зараз ЗОШ № 10, де на його честь встановлено меморіальну дошку). Після переїзду родини до Миколаєва у 1894–1902 рр. продовжив навчання у місцевій гімназії, яку закінчив із золотою медаллю і став студентом Петербурзького лісного інституту. «Дальнейший жизненный путь Сапегина направил микроскоп, который он увидел сквозь стеклянные двери ботанической лаборатории академика И. П. Бородина», як він писав у своєму рукопису «Жизнеописание академика Сапегина», надісланого у 1939 р. Г. Й. Потапенку [11]. Тут він завзято освоював ботанічні дисципліни під керівництвом акад. І. П. Бородіна та його асистентів: В. І. Сукачова та В. М. Любименка. У перший же рік навчання він за гербарними зразками відкрив новий вид куширу *Ceratophyllum tanaiticum* Sarjég. (к. донський), який зараз є рідкісною реліктовою рослиною, розповсюдженою в озерах та на болотах Лісостепу та Степу [9, 12]. З-за неможливості оплатити навчання був вимушений переїхати до Одеси, де став студентом природничого відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету. Тут він працював із проф. В. А. Ротертом та Ф. М. Каменським.

У 1903 р. був на рік виключений з університету за участь у студентських заворушеннях, а потім поновлений. Із 1905 р. під керівництвом професора Ф. М. Каменського студент А. О. Сапегін вивчав мохи Степової України та гірського Криму, а також розпочав роботу у Ботанічному саду університету [4, 5]. У 1906 р. він опублікував матеріали власних зборів «Материалы для флоры северной части Херсонского уезда» [13]. У 1906 р. почав виконувати обов'язки асистента ботанічного кабінету, а після закінчення університету у 1907 р. працював асистентом до 1910 р., коли був обраний приват-доцентом (рис. 1). У 1908 р. підготував підручник «Краткий учебник ботаники» [4-6].

Рис. 1. 1-й ряд сидять зліва направо: проф. Гриневецький Б. Б., професорський стипендіат Криштофович А. М., проф. Половцов В. В., доц. Порождо Ф. М. 2-й ряд стоять зліва направо: асистент геології Гапонов Ю. А., ас. кафедри ботаніки Сапегін А. О., ас. каф. ботаніки Підлісний В. І., студент Маракуєв М. В.

А. О. Сапегін не лише збирав гербарій мохів, але й визначав рослини. У 1905–1910 рр. він вивчав видовий склад, екологічні особливості та розповсюдження мохів на півдні України та в Криму. В результаті ним було описано біля 195 видів мохів, чотири з яких вперше, проведено їх розподіл за вимогами до вологості, освітлення, температури, типу субстрату. Вперше було висунуто гіпотезу щодо етапів розвитку бріофлори у Криму [14].

В історичній колекції (MSUD) гербарії Вищих Жіночих Педагогічних Курсів (ВЖПК), який є частиною національного надбання України, зберігаються як власні збори вченого 1910 р., так і визначені ним рослини, зібрані іншими дослідниками (табл. 1).

Мохи були зібрані М. М. Зеленецьким, І. П. Петровим, Г. А. Боровіковим та самим А. О. Сапегіним. Визначав види А. О. Сапегін. Такий вид, як *Torula mucronifolia* Swarg. він зібрав ще у студентські роки і сам його визначив. Для *Thuidium tanariscinum* (Hedw.) Br., *Hylocomium triquetrum* (L.) Br., *Camptothecium lutescens* Huds є позначка «Teste Andrej Sapehin» (рис. 2, 3) Таким чином, у гербарії зберігаються 18 видів мохів з 13 родів та 7 родин, визначені А. О. Сапегіним, які на той час були зібрані у різних місцях.

Таблиця 1

Гербарні збори А. О. Сапегіна у колекції ВЖПК

Родина	Вид	Місце збору	Дата
Bryaceae	<i>Anomodon viticulosus</i> (L.) H.et T.	Shoffhausten	Відсутня
	<i>Brachitecium rivulare</i> Br.	не вказано	Відсутня
	<i>Camptothecium lutescens</i> Huds.	Shoffhausten	Відсутня
Dicranaceae	<i>Dicranum Bonjeani</i> De Not	не вказано	1908
	<i>D. undulatum</i> Ehrh.	не вказано	Відсутня
Fumariaceae	<i>Homalothecium sericeum</i> (L.) Br.Sch	Crimea	Відсутня
	<i>Hylocomium splendens</i> (Dill.) Br.Sch.	Crimea	Відсутня
	<i>H.triquetrum</i> (L.) Br.	не вказано	1896
Hypnaceae	<i>Hypnum crista castrensis</i> L.	Crimea	Відсутня
	<i>H. Schreberi</i> (Willd.) De Not	Shoffhausten	Відсутня
Mniaceae	<i>Mnium undulatum</i> (L.) Weis. 1894	не вказано	Відсутня
	<i>Phylonotis fontana</i> (L.) Brid.	не вказано	Відсутня
Polytrichaceae	<i>Polytrichum commune</i> L.	Shoffhausten	Відсутня
	<i>P. formosum</i> Hedw.	не вказано	Відсутня
	<i>Rhytidium rugosum</i> (Ehrh.)Kindb.	не вказано	1910
Sphagnaceae	<i>Thuidium abietinum</i> Br.	не вказано	Відсутня
	<i>Th. tanariscinum</i> (Hedw.) Br.	не вказано	Відсутня
	<i>Torula mucronifolia</i> Swarg.	Crimea	1907

У 1910 р. він підготував до друку монографію «Мохи гірського Криму»[12] – перший у вітчизняній літературі комплексний опис цих рослин. Того ж року вийшли з друку «Визначник листяних мохів гірського Криму», який був дуже цінним не лише для бріологів, але й для флористів та природоохоронців, «Матеріали до флори мохів Кавказу, Криму, Херсонської, Катеринославської, Іркутської губерній» та ін. На основі монографії та визначника у 1911 р. було захищено магістерську дисертацію. У 1910–1911 рр. він перебував у закордонному відрядженні до лабораторій видатних вчених Німеччини, Чехословаччини, Австрії та Швеції, де ознайомився з їх роботою, і захопився генетикою, селекцією та цитологією [4–6]. У 1912 р. першим на півдні Росії він почав читати

Рис. 2. Гербарний аркуш з рукописною етикеткою *Thuidium tamariscinum* (Hedw.) Br. Вид визначив А. О. Сапегін

курс генетики та селекції і проводити цитологічний практикум для студентів університету. Крім того, для агрономів він підготував курси «Основи теорії і методики селекції сільськогосподарських рослин» та «Основи варіаційної статистики» [1, 4].

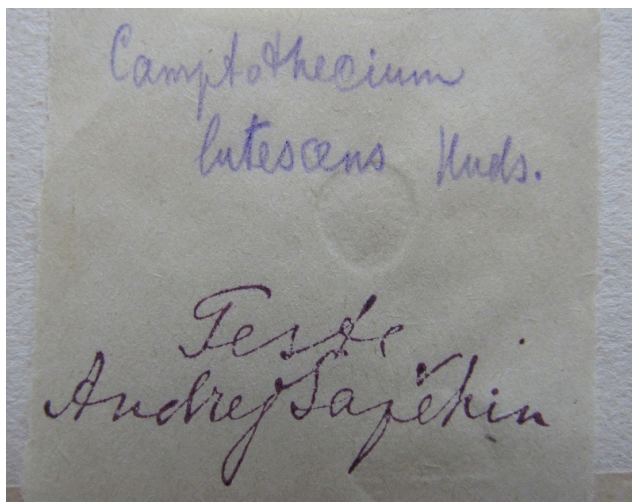

Рис. 3. Етикетка зборів *Camptothecium lutescens* Huds. Вид визначив А. О. Сапегін

Одночасно (1912–1913 рр.) Андрій Опанасович керував роботою ботанічного саду університету і за дорученням Комітету Одеського дослідного поля Товариства сільського господарства південної Росії почав селекцію пшениць, отримавши для селекційного відділу 600 крб. і поле у 400 м². На основі цього поля було надалі створено Обласну селекційну станцію (1923 р.), яка через чотири роки стала провідним відділом Одеської сільськогосподарської дослідної станції, а далі (1928 р.) перетворилась у Селекційно-генетичний інститут. А. О. Сапегін очолював усі ці установи. Зараз на будинку селекційного інституту (зараз Селекційно-генетичний інститут – Національний центр насінництва та сортовивчення Української академії аграрних наук) встановлено на честь нього меморіальну дошку (рис. 4А). А. О. Сапегін був не лише головою вказаних наукових установ, але й зібрав та згуртував таких же захоплених наукою вчених. Варто просто вказати декілька славетних імен, діяльність яких пов'язана із Селекційно-генетичним інститутом, як наприклад, Е. Е. Гешеле, А. І. Воробйов, Ф. Г. Кириченко, О. С. Мусійко, Л. К. Січняк, Л. А. Сапегін (син А. О. Сапегіна, про подальшу долю якого ми поки що не знайшли даних) та ін. [7].

Рис. 4. Меморіальні дошки на честь А. О. Сапегіна А – на будинку Селекційно-генетичного інституту у Одесі, Б – на будинку Інституту ботаніки у Києві

У 1912 р. його обрали дійсним членом Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії і включили до організаційного комітету

спеціальної підготовки щодо питань гідротехніки і меліорації [1, 2] і вирішили випустити окремим виданням підготовлений ним витяг з праці проф. Е. Баура «Закони спадковості як основа селекції сільськогосподарських рослин».

У Празі він почав цитологічні дослідження пластид, котрі закінчив у Одесі, і у 1913 р. надрукував, а у 1914 р. захистив у Петроградському університеті у проф. В. І. Палладіна та Х. Я. Гобі докторську дисертацію «Дослідження індивідуальності пластиди». Надалі він поряд з роботою над селекцією пшениць працював професором Одеського університету (1917–1922), професором сільськогосподарського інституту, керівником науково-дослідної роботи кафедр рослинництва і генетики (1918–1928). У 1919–1921 рр. був ректором сільськогосподарського інституту [1].

Слід підкреслити, що у цей же час, поряд із великим учбовим навантаженням, він підготував підручник «Варіаційна статистика», який витримав декілька видань, працював головою Одеського обласного управління з сільськогосподарської дослідної справи (1924), виступив із доповіддю на 5-ому Міжнародному генетичному конгресі у Берліні (1927), знайомився із досягненнями науки у Швеції (1925) тощо. Незважаючи на різнобічну активну діяльність, переважала його захопленість генетикою та селекцією. На основі його кропіткої творчої праці із створення нових сортів пшениць та ячменю з'явилися нові сорти озимої пшениці Кооператорка, Степнячка, Земка, які були більш врожайними та стійкими до посушливих умов півдня. Він звернув увагу на те, що при утворенні гібридів помітні відхилення від менделівських норм і встановив наявність особливої критичної фази, у якій визначається кількість колосків у колосі. Одним із перших він здійснив міжвидове схрещення твердої та м'якої пшениць і отримав такі сорти як Одеська-3, Одеська-4, Одеська-12, які мали високі технологічні якості, були високоврожайними і стійкими до посухи. У повоєнний час Одеська-3 займала найбільшу площу у світі – біля 1,5 млн. га. Селекцію ячменю Андрій Опаносович проводив разом із Д. Л. Бранським. Однак, сортів, стійких до всіх погодних перепадів, не існує. Тож коли два роки поряд (1927–1929) були великі кліматичні негаразди, його сорти дали неочікуване малий результат і А. О. Сапегін був навіть заарештований (за шкідництво і саботаж), але швидко звільнений, бо він до цього вказував на можливість таких випадків [1, 10].

1929 р. був дуже плідним для А. О. Сапегіна. Він був обраний дійсним членом АН УРСР, головував на Першому Всеукраїнському генетично-селекційному з'їзді в Одесі, відвідав ботаніко-агрономічні та селекційні установи Німеччини і Чехії. У 1939–1945 рр. А. О. Сапегін був віце-президентом АН УРСР [8].

Під час Другої світової війни він очолював комісію при Президії АН УРСР з мобілізації ресурсів Башкирії та Південного Уралу, з 1940 по 1946 рр. завідував лабораторією органогенезу рослин Інституту фізіології рослин АН УРСР, а з 1944 р. до кінця життя – директор Інститут ботаніки АН УРСР. Крім того, він був заступником голови Комісії АН УРСР з відновлення в Україні зруйнованих

ворогом міст та підприємств. Він довів необхідність добудування для Інституту ботаніки будинку у Голосієві, перенесення туди вегетаційного будиночка, збудування нової теплиці тощо. На будинку Інституту ботаніки на Терещенківській, 2 на честь А. О. Сапегіна 27.05.1974 р. було встановлено меморіальну дошку (скульптор М. М. Дерегус, архітектор О. О. Сніцарев) (рис. 3Б.).

За свою сумлінну працю А. О. Сапегін неодноразово отримував премії, почесні грамоти, дипломи, медалі виставок. У 1943 р. йому було присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки УРСР. У 1944 р. його нагородили орден Леніна, а у 1945 р. – медаллю «За доблесну працю у Великій вітчизняній війні». Все його життя було віддано науці.

Таким чином, у життєвому шляху А. О. Сапегіна можна виділити декілька хронологічних періодів та напрямків його діяльності. Найпліднішим з них був «Одеський період», який включав роки навчання в університеті, початок наукової діяльності як бріолога, захист дисертацій, викладацьку діяльність. Саме у цей період, як видно з наведених даних, А. О. Сапегін захопився селекцією, цитологією та генетикою. Підчас його перебування в Одесі він найяскравіше зміг проявити свої організаційні здібності на посту директора університетського Ботанічного саду, ректора сільськогосподарського інституту. Особливо слід відзначити його роль у створенні інституту (зараз Селекційно-генетичний інститут – Національний центр насінництва та сортовивчення Української академії аграрних наук) та значній роботі у закладанні основ створення національних сортів основних зернових та інших сільськогосподарських культур.

Вперше наведено характеристику мохів, які є у колекції (MSUD) та визначені А. О. Сапегіним.

Основні напрямки наукових досліджень вченого з ботаніки, цитології, генетики, селекції, методології знайшли своє продовження у дослідженнях сучасних вчених та наукових установ.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2018

Список використаної літератури

1. Апостол М. В. Андрій Опанасович Сапегін – фундатор основ наукової селекції на півдні України / М. В. Апостол. // Історія науки і біографістика. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2014_2_3.
2. Апостол М. В. Академік АН УРСР А. О. Сапегін (1883-1946) – вчений, педагог та організатор аграрної науки в Україні / М. В. Апостол. – Дис... канд. біол. наук. – К., 2015 – 235 с.
3. Апостол М. В. Вивчення біографії академіка А. О. Сапегіна як складової історії становлення та розвитку аграрної науки України / М. В. Апостол // Вісник НТУ «ХП». – 2014, № 59. – С. 19–27.
4. Апостол М. В. Одеський період життя академіка ВУАН А. О. Сапегіна: дореволюційні роки (1903-1917) // Історія науки і техніки: Збірник наукових праць / Гол. ред. О. Я. Пилипчук. – К.: Вид-во ДЕТУТ, 2014. – Вип. 5. – С. 143–153.
5. Васильєва Т. В. Сапегін Андрій Опанасович / Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. Т. 4. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 58–61.
6. Коваленко С. Г. Ботаніки і ботанічні дослідження в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (1865-2005) / С. Г. Коваленко, Г. А. Швець, Т. В. Васильєва. – Одеса: Фенікс, 2005. – С. 19–22.
7. Лифенко С. П. Селекційно-генетичний інститут: 100 років. 1912-2012: Нариси з історії / С. П. Лифенко. – Одеса: Астропринт, 2012. – 136 с.

8. Національна Академія наук України: персональний склад. 1918–2003 / уклад.: В. М. Палій, Ю. О. Храмов; відп. ред. В. Л. Богданов. – К.: Фенікс, 2003. – 300 с.
9. Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева, М. И. Котов, Ю. Н. Прокудин и др. – Киев: Наукова думка, 1987. – С. 45
10. Підпала О. В. Академік А. О. Сапегін – фундатор наукових основ селекції рослин / О. В. Підпала, В. А. Кунах // Вісник Укр. т-ва генетиків і селекціонерів. – 2008. – Т. 6, № 2. – С. 364–355.
11. Потапенко Г. И. История кафедры ботаники Одесского государственного университета за 75 лет существования (1865-1940) / Г. И. Потапенко. – Одесса: Печатный дом, 2010. – 88 с.
12. Сапегин А. А. К систематике рода *Ceratophyllum* / А. А. Сапегин. – Харьков, 1903. – 12 с. – (Харьк. листок).
13. Сапегин А. А. Материалы для флоры северной части Херсонского уезда / А. А. Сапегин // Сб. студ. биол. кружка при Имп. Новорос. ун-те. – Одесса, 1906. – № 1. – С. 77–87.
14. Сапегин А. А. Мхи горного Крыма / А. А. Сапегин. – Одесса: Тип. Сапожникова, 1910. – 259 с.

С. Г. Коваленко, Е. Ю. Бондаренко, Т. В. Васильева, В. В. Немерцалов

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,

кафедра ботаники

ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина, e-mail: tvas@ukr.net

**ПУТЬ В НАУКЕ А.А. САПЕГИНА – ВЫДАЮЩЕГОСЯ
ВЫПУСКНИКА НОВОРОССИЙСКОГО (НЫНЕ ОДЕССКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО ИМЕНИ И.И. МЕЧНИКОВА)
УНИВЕРСИТЕТА (К 100-ЛЕТИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК УКРАИНЫ)**

Резюме

Проблема. Великие учёные – корифеи науки часто бывают талантливы в разных её областях. Научные интересы А. А. Сапегина охватывали отдельные разделы ботаники, цитологии, генетики, селекции. Большинство работ, посвящённых жизни и деятельности этого учёного, описывают только какие-то определённые этапы его жизни, не давая полной картины масштабности значения его работ.

Целью исследований было проанализировать жизненный путь выпускника ныне Одесского национального университета имени И. И. Мечникова Андрея Афанасьевича Сапегина, исследовать основные вехи его биографии и оценить его вклад в развитие науки.

Результаты исследования. Рассмотрены основные этапы жизни А. А. Сапегина – ботаника, генетика, селекционера и ученого с исключительными научно-организационными и педагогическими способностями. Особое внимание уделено времени его пребывания в Одессе. Здесь он учился и работал на кафедре ботаники в тогдашнем Новороссийском университете. Выделены три направления деятельности А. А. Сапегина: его исследования в области ботаники (бриологии), селекции и генетики, выведения новых сортов сельскохозяйственных культур; организационная работа по созданию селекционно-генетического института. Указана организационная деятельность ученого, который при жизни занимал многие руководящие должности: директора университетского ботанического сада, ректора сельскохозяйственного института, дирек-

тора селекційно-генетического інституту в Одесі і директора інституту ботаніки в Києві.

Висновки. Проаналізовані і вперше представлені збори мхів, зберігаються в MSUD і визначені А. А. Сапегініним, які включають 18 видів із 13 родів і 7 родин. Описано найбільш плідний період в житті А. А. Сапегіна, що дозволило йому досягти висот в науці і стати академіком НАН України.

Ключові слова: історія науки, А. А. Сапегін, гербарій Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова (MSUD)

S. G. Kovalenko, O.Yu. Bondarenko, T. V. Vasylieva, V. V. Nemertsalov

Odesa National Mechnykov University, Department of Botany
2, Dvorianska str., Odesa 65082, Ukraine, e-mail: vas@ukr.net

WAY IN SCIENCE OF A.O. SAPEHIN – A PROMINENT GRADUATE OF NOVOROSSIAN (NOW ODESA MECHNYKOV NATIONAL) UNIVERSITY (TO THE 100-TH ANNIVERSARY OF UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES)

Abstract

Introduction. Great scientists – coryphaei of science often are talented in its different fields. A.O. Sapelin's scientific interests included separate sections of botany, cytology, genetics, and selection. Most of the works devoted to the life and activity of the scientist describe only some stages of his life, without giving the complete notion about the immensity of the significance of his works.

The **aim** of our work was to analyze the life way of a graduate student of now Odesa National Mechnykov University Andrii Opanasovych Sapelin, investigate the main landmarks of his biography and evaluate his contribution into development of science.

Results. The main life stages of A. O. Sapelin – a botanist, geneticist, breeder and scientist with exceptional scientific-organizational and pedagogical abilities, were considered. The main attention was paid to the time when he lived in Odesa. Here he studied and worked at the department of botany of at that time Novorossian university. Three directions of A. O. Sapelin's work were determined: his research in the field of botany (bryology), selection and genetics, development of new varieties of agricultural crops, organizational work to create Institute of selection and genetics. Organizational work of the scientist, who worked at many leading positions: the director of the botanical garden of the university, the rector of the agricultural institute, the director of Odesa Institute of selection and genetics and the director of Kyiv Institute of Botany, is shown.

Conclusion. The collection of mosses, kept in MSUD, which were identified by A. O. Sapelin, including 18 species from 13 genera and 7 families, were analysed and presented for the first time. The most productive period in A. O. Sapelin's life, which helped him to achieve the tops in science and become an academician of Ukrainian NAS, is described.

Key words: history of science, A.O. Sapelin, herbarium of Odesa Mechnykov National University (MSUD).

Reference

1. Apostol M. V. (2014) Andriy Opanasovich Sapehin – founder of scientific selection base in the south of Ukraine [Andriy Opanasovich Sapehin – fundator osnov naukovoj sekekcii na pivdni Ukrainy], Istorija nauki I biografistika, N 2
2. Apostol M. V. (2015) Academician of AS USSR A.O. Sapehin (1883-1946) – scientist, teacher and organizer of agrarian science in Ukraine [Academician AN URSSR A. O. Sapehin (1883-1946) – vchenyy, pedagog ta organizator agrarnoyi nauky v Ukraini]. Dis...cand. biol. Nauk, K., 235 p.
3. Apostol M. V. (2014) Study of academician A. O. Sapehin biography as component of history of making and development the agrarian science in Ukraine [Vyvchennya biografii akademika A. O. Sapehina yak skladovoy istorij stanovlennya ta rosytty agrarnoy nauky Ukrainy], Visnyk NTU «XIII», № 59, P. 19-27.
4. Apostol M. V. (2014) Odesa' period of academician VUAS A.O. Sapehin' life: pre-revolutionary years (1903-1917) [Odes'kiy period gyttya akademika VUAN A. G. Sapehina: dorevolutsiyini roku (1903-1917)] History of science and technic: Zbirnyk naukovyh prats', Main editor O. Ja. Pilipchuk, K.: Vud-vo DETUT, Vup.5, P.143-153
5. Vasylyeva T. V., Kovalenko S. G. (2000) Sapehin Andriy Opanasovich, Profesory Odes'kogo (Novorosiy'skogo) universitetu. Biografichniy slovnyk. T.4. Odesa: Astroprint, P. 58-61
6. Kovalenko S. G., Shvets G. A., Vasylyeva T. V. (2005) Botanists and botanical investigations in Odesa Mechnikov National University (1865-2005) [Botaniky I botanichni doslidgennya v Odec'komu nationalnomu universiteti im. I.I. Mechnikova (1865-2005)], Odesa: Phenix, P. 19-22
7. Lyfenko S. P. (2012) Selection-genetic institute: 100 years.1912-2012: Essay from history [Selektsiynogenetychniy instytut: 100 rokiv. 1912-2012. Narisy z istorii], Odesa: Astroprint, 36 p.
8. Palyi V. M., Hramov Yu. O. (2003) National Academy of science of Ukraine: personal composition. 1918–2003 [Nationalnaya Academia nauk Ukrainy: personalnyi sostav] compilers, main editor V.L. Bogdanov, Kiev: Phenix, 300 p.
9. Dobrochaeva D. N., Kotov M. I., Prokudin Yu. N. (1987) Determinant of high plants of Ukraine [Opredelitel' vysshych rasteniy Ukrainy], Kiev: Naukova dumka, P. 45
10. Pidpala O. V., Kunach V. A. (2008) Academician A.O. Sapehin – founder of selection of plants'scientific bases [Akademik A.O. Sapehin – fundator naukovych osnov selektsii roslyn] Visnyk Ukr. Soc. of genetics and selections, V. 6, № 2, P. 364–355.
11. Potapenko G. I. (2010) History of botanical chair of Odessa state university from 75 years of existence (1865-1940) [Istoriya kafedry botaniki Odesskogo gosudarstvennogo universiteta za 75 let sushchestvovaniya (1865-1940)], Odesa: Pechatnyi dom, 88 p.
12. Sapehin A. A. (1903) To systematic of genus *Ceratophyllum* [K systematike roda *Ceratophyllum*], Khar'kov, 12 p. (Khar'k. leaf).
13. Sapehin A. A. (1906) Materials for flora of north part of Kherson' district [Materialy dlya flory severnoy chasti Khersonskogo uezda] Sb. stud.biol. krugka pri Imp. Novoros. un-te, Odessa, № 1, P. 77–87.
14. Sapehin A. A. (1910) Mosses of mountain Crimea [Mhi gornogo Kryma], Odessa: Tip. Sapognikova, 259 p.